

Роман ЛЕХНІЮК

*кандидат історичних наук
старший викладач кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3758-2019>
e-mail: roman.o.lekhniuk@lpnu.ua*

СПОГАДИ ПАРАФІЯЛЬНИХ СВЯЩЕННИКІВ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДИЛЕМ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА В ГАЛИЧИНІ КІНЦЯ ХІХ – НАПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ПРИКЛАДИ ОЛЕКСИ ПРИСТАЯ ТА ФИЛИМОНА ТАРНАВСЬКОГО

Проаналізовано національні та політичні дилеми, з якими зіштовхнулись наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. греко-католицькі парафіяльні священники в Галичині. При вивченні такої чисельної суспільної групи важливо зважати на ті джерела, які дозволяють відстежити бачення проблем та шляхів їх вирішення самими учасниками цієї групи. Використано мемуари двох греко-католицьких парохів, чия діяльність у Галичині припала на останнє десятиліття ХІХ і перше десятиліття ХХ ст. – Олекси Пристая та Філімона Тарнавського. Завдяки тому, що вони належали до одного покоління і були активними учасниками руху народовців, простежено, як представники цієї категорії парохів реагували на ті чи інші національно-політичні дилеми. Виявлено, що для них особливо притаманним було неприйняття русофільського світогляду, все ще вельми поширеного серед кліру Греко-Католицької Церкви у той час. Встановлено, що головним викликом для тогочасних парохів було віднайдення балансу між душпастирською діяльністю та громадсько-політичною активністю.

Зазначено, що, з огляду на давню традиційну роль парохів як «поводирів народу», від них очікували не тільки суто релігійного, але й політичного, культурного, економічного виховання парафіян. Додаткові труднощі створювало те, що чимало священників, зокрема Пристай і Тарнавський, були активними діячами партії народовців (згодом – Української національно-демократичної партії). На прикладі сюжетів із життя досліджуваних священників з'ясовано, що подекуди політична активність мала для них вищий пріоритет за суто релігійні функції в громаді. Це вело і до позитивних, і до негативних наслідків, а також призводило до суттєвих розбіжностей між різними поколіннями греко-католицьких священників у тогочасній Галичині.

Ключові слова: Галичина, Греко-Католицька Церква, Олекса Пристай, Філімон Тарнавський, народовці, русофіли.

Навряд чи можна знайти в історії Галичини періоду правління династії Габсбургів інституцію, що відіграла важливішу роль для українського населення краю, ніж Греко-Католицька Церква (ГКЦ). Починаючи з реформ «освіченого абсолютизму» останньої чверті XVIII ст., духовенство на тривалий час стало природним лідером галицьких українців у політичних, культурних та інших справах. Навіть коли в другій половині XIX ст. чільну позицію поступово перейняла світська інтелігенція, роль ГКЦ як організації та духовенства як суспільної верстви залишались надважливими. З огляду на таку історичну традицію, упродовж «довгого XIX століття» поміж самих греко-католицьких священників – як вищих ієрархів, так і парафіяльних – поступово сформувалося й утвердилось уявлення про обов'язок виконання не лише суто душпастирських функцій, а й про необхідність бути «отцями народу», його покровителями, заступниками й лідерами (Wójtowicz-Huber, 2008, s. 241).

У останню чверть XIX – на початку XX ст. поступово перед духовенством постали нові виклики: зростання національної свідомості українського населення Галичини при одночасній непоступливості більшості польських політиків в українській справі призводило до загострення польсько-українських відносин. Додатковим «паливом» для цього процесу стало поширення ідей націоналізму – як у поміркованих, так і радикальніших формах. Водночас соціалістичні ідеї здобували все більшу популярність серед інтелігенції. Це, з огляду на їх традиційно антицерковне спрямування, загрожувало звичному авторитету Церкви й духовенства.

Підвищення політизації галицького життя на межі століть, у поєднанні із загостренням польсько-українських відносин, формувало перед духовенством, зокрема парафіяльним, ще одне складне завдання: як знайти баланс між душпастирською діяльністю та активною залученістю до громадсько-політичних процесів. Адже, попри зростання ваги світської інтелігенції, у провінції дуже часто ледь не вся громадська й політична організація покладалась на місцевих парохів.

Традиція духовенства очолювати громаду не лише в духовних, але й більш практичних питаннях (зокрема політичних) поєднувалась із вимогами суспільства загалом щодо важливої ролі священників. На фоні тенденцій межі століть це часто призводило до того, що чимало представників парафіяльного духовенства не вміло чи не хотіло шукати «золоту середину» і ставило політичний активізм вище за власне священницькі обов'язки. А оскільки серед духовенства були учасники та прихильники різних політичних партій і груп (Української національно-демократичної партії, русофілів, християнсько-суспільного руху), то це призводило і до внутрішніх суперечок всередині греко-католицького кліру.

Про гостроту проблеми внутрішньопартійних поділів усередині кліру й активного ангажування священників у політичні акції свідчить те, що саме цій темі присвячене перше спільне пастирське послання трьох греко-католицьких ієрархів – митрополита Андрея Шептицького та єпископів перемиського Константина Чеховича і станіславівського Григорія Хомишина. У ньому владики наголошують, що лише солідарний клір здатен на успішне виконання своїх функцій у суспільстві (Гайова, Тереховський, 2013, с. 2–3). Одним із найгірших проявів розколу духовенства, на думку ієрархів, була практика винесення внутрішніх конфліктів серед парохів у пресу і публічна критика священниками своїх товаришів, ієрархів чи духовних інституцій (Гайова, Тереховський, 2013, с. 8–9). У пастирському посланні від грудня 1907 р., при підведенні підсумків діяльності духовенства під час перших виборів, згідно з загальним

виборчим правом, владики в значно гострішому тоні, ніж раніше, звинуватили духовенство в партійності й занедбуванні своїх безпосередніх душпастирських обов'язків. Зазначалося, що, попри всі попередні перестороги, чимало священників не лише не зменшили своєї партійної активності, а навіть працювали на користь радикалів чи соціалістів (Гайова, Тереховський, 2013, с. 39–44).

Дієвим інструментом для кращого розуміння думок і вчинків парафіяльного греко-католицького духовенства перед виникненням зазначених вище викликів є мемуари представників цієї групи. Саме вони показують нам священників, які щодня мусіли поєднувати душпастирство, турботу про парафіян, взаємодіяти з не завжди прихильною місцевою адміністрацією, розвивати культурне життя, організовувати місцеву політичну активність тощо. Про події, що передували Першій світовій війні та польсько-українському протистоянню 1918–1919 рр., таких спогадів небагато. Із них можна виокремити два тексти. Перший належить перу о. Филимона Тарнавського (1862–1948) (Тарнавський, 1981), другий – о. Олекси Пристая (1863–1944) (Пристай, 1935). Саме їхні спогади є основою джерельної бази статті.

І обидва автори, і їх мемуари мають чимало спільного. Станом на кінець XIX ст. вони належали до молодшого покоління парохів (о. Тарнавський народився в 1862 р., а о. Пристай – у 1863 р.), серед яких було відчутно менше русофілів, аніж серед старших парохів. Тому і о. Тарнавський, і о. Пристай були переконаними українцями-народовцями. Обидва саме на межі XIX–XX ст. проводили активну громадську й політичну діяльність у ввірених їм парафіях, подекуди (як буде описано далі) навіть занадто. Зрештою, обидва ще до Першої світової війни емігрували до США (о. Пристай у 1907 р., о. Тарнавський у 1911 р.), де продовжили духовну кар'єру в межах тамтешніх структур ГКЦ. Спогади Ф. Тарнавського вперше побачили світ у Канаді в 1981 р. (через 33 роки після смерті їх автора). Мемуари О. Пристая надруковано ще за життя автора: чотири їх томи побачили світ у Львові упродовж 1930-х років. Для сучасного дослідження використано другий том, присвячений періоду від навчання о. Пристая в Львівській духовній семінарії до його виїзду в США у 1907 р.

Тематика греко-католицького парафіяльного духовенства не є новою в історіографії, передусім українській. Насамперед доцільно згадати праці української дослідниці Наталії Колб, зокрема монографію «“З Богом за Церкву і Вітчизну”: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х роках XIX століття» (Колб, 2015), де авторка комплексно розглядає різні аспекти життя цієї групи. З найновіших напрацювань дослідниці варто виокремити розділ «Греко-Католицька Церква та її відповіді на виклики й актуальні потреби суспільства» у колективній монографії «Трансформація суспільно-політичних процесів: українці Східної Галичини (1772–1918)», де частково розкрито й національно-політичні дилеми греко-католицьких парохів кінця XIX – початку XX ст.

Працювали над суміжною тематикою й інші дослідники. У центрі уваги польської дослідниці Бернадетти Войтовіч-Губер (Bernadetta Wójtowicz-Huber): історія боротьби духовенства за збереження традиційних елементів обряду, участь кліру в русофільському русі, проблема пропаганди православ'я і поширення модерних ідеологій (Wójtowicz-Huber, 2008). Андрій Сороковський (Andrew Sorokowski) простежує зміни в ментальності парохів упродовж 1900–1939 рр., пов'язані з викликами модерності (Sorokowski, 1994). Проблему адаптації ГКЦ до викликів модерності, зокрема й парафіяльного духовенства, досліджував я (Лехнюк, 2019, с. 244–269).

Попри існуючі студії, в проблематиці реагування греко-католицького кліру на зміни, що виникали у ХХ ст., зокрема національно-політичні, залишається чимало невивчених аспектів. За допомогою мемуарів оо. Тарнавського та Пристая можна частково заповнити існуючі прогалини. З огляду на суб'єктивність мемуарів як жанру і невелику їх кількість, цей тип джерел, вочевидь, не може повністю розкрити нам тему, але стати елементом «ширшого пазлу» – цілком здатен.

Мета статті – на основі спогадів Ф. Тарнавського і О. Пристая показати сутність національно-політичних дилем греко-католицьких парохів кінця ХІХ – початку ХХ ст. та проаналізувати деякі з шляхів їх сприйняття, що обирались серед представників цієї групи на той час.

Упродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст., а частково і в міжвоєнний період, греко-католицький клір, як і більшість українського життя Галичини, пронизував найважливіший національно-політичний поділ – на русофілів і народовців. До того ж, всередині ГКЦ русофіли втрачали свої позиції суттєво повільніше, ніж у світських сферах. У політиці вони остаточно втратили першість ще в часи «нової ери» 1890–1894 рр., і далі повільно, проте невпинно, здавали позиції – аж до здобуття всього лише одного депутатського мандату на останніх перед Першою світовою війною виборах до австрійської Державної Ради (Лехнюк, 2019, с. 107). Серед духовенства, натомість, попри певні ознаки послаблення, остаточно поширеність і впливовість русофільських ідей підірвала лише Велика війна, а найбільше – російська окупація Галичини 1914–1915-х років.

На основі мемуарів оо. Тарнавського і Пристая можна простежити, що тенденція до цих змін була почасти поколіннєвою. Вони обидва завершили навчання в Духовній семінарії у Львові на межі 1880–1890-х років і мали виразно народовецькі переконання. Ймовірно, сприятливу для такого результату атмосферу створювали й відповідні погляди тодішнього греко-католицького митрополита Сильвестра Сембратовича (Антоняк, 2012). Також ще в останнє десятиліття ХІХ ст. у стіни Греко-католицької духовної семінарії у Львові проникали нові ідеї й політика. Так, у 1891 р. частина слухачів семінарії влаштувала вкрай незвичне для такого консервативного закладу явище – страйк (Пристай, 1935, с. 33–39).

Попри позицію митрополита, навіть за його врядування в консисторіях, часто засідали русофіли. О. Пристай згадує, що особливо відчутними їх впливи були у Львівській та Перемиській єпархіях, що призводило до протекцій щодо кандидатів-русофілів, коли йшлося про обсадження вільних парафій. Він стверджує, що ледь не всі кращі парафії на межі століть були обсажені саме русофільськими парохами (Пристай, 1935, с. 215). Навіть зважаючи на упередженість автора-народовця, міцність позицій русофільського духовенства все ще виразно контрастувала з його відчутно помітнішим занепадом у світській політиці.

Світоглядно-політичні розбіжності між парохами-русофілами й священниками-народовцями наприкінці ХІХ і на початку ХХ ст. створювали передумови для конфліктів. Олекса Пристай описує історію свого конфлікту з священником Теодором Сахном, із яким навчався разом у семінарії. Ще в ті часи о. Сахно мав русофільські переконання, зберіг їх і в майбутньому. Згодом оо. Пристай і Сахно двічі постіпль конкурували за ті ж самі парафії – спочатку за посаду завідателя в Ушні, згодом за місце пароха села Лагодів (Пристай, 1935, с. 215) (де о. Пристай кілька років був завідателем і чимало зробив для розвитку тамтешньої громади в українському

національному дусі). Вигравши змагання за Лагодів, о. Сахно намагався ослабити роль читальні «Просвіти», відкритої перед тим за участі о. Пристая, а замість філії товариства «Дністер» активно просував відділ чеської страхової організації «Славія» (Пристай, 1935, с. 214–217).

Партійні протиріччя не завжди призводили до ворожості між парохами. У спогадах о. Тарнавського з часів його перебування на парафії в селі Манаїв є сюжет, присвячений чільному парохів-русофілу Зборівського повіту – о. Йоні Пелехатому. Активний народовець, о. Тарнавський зберігав із ним протягом усього часу сусідства добрі відносини (Тарнавський, 1981, с. 212). Є, втім, у його спогадах й інший сюжет. Ще коли він був сотрудником у селі Ясенів Бродівського повіту на початку 1890-х років, то за його (вимушену) підтримку польсько-української угоди – «нової ери» – русофіли планували побити о. Тарнавського. І лише збіг обставин допоміг йому уникнути небезпеки (Тарнавський, 1981, с. 149).

Хоча спогади О. Пристая і Ф. Тарнавського не пропонують прикладів відвертої взаємної ворожнечі, саме між парохами русофільських і народовецьких поглядів такі ситуації теж траплялись. Наприклад, невід’ємною складовою життя сколівського деканату ГКЦ були постійні взаємні скарги двох парохів – народовця о. Євстахія Качмарського і русофіла о. Еміліана Каленюка. Як писав у своєму звіті о. Володимир Сабата, призначений митрополичим ординаріатом до розслідування цих скарг: «Набрав смиренно підписаний переконання що ... Отці ... взаємно себе ненавидять и ненависть тая до крайної границі посунена опирає ся на ... [грунті – Р. Л.] чисто политичномъ, о. Качмарській єсть загорѣлий украинець, а о. Каленюкъ загорѣлий москвофіль»¹ (ЦДІАУЛ-2, арк. 9).

Варто додати, що такі ситуації виникали не лише по лінії поділу «русофіл–народовець», а й між носіями модерної української ідентичності. Так, у квітні 1907 р. сотрудник із села Магдалівка о. Володимир Коломієць у брутальній формі виступив проти пароха Сороцька – о. Євгена Купчинського, до парафії якого приїхав у якості політичного агітатора (ЦДІАУЛ-1, арк. 1–8). Це підводить нас до наступного сюжету й наступної, мабуть найважливішої, дилеми, з якою зіштовхувались тодішні парохы, зокрема оо. Тарнавський і Пристай, – утримувати баланс між душпастирством і політичною активністю.

У своїй діяльності перед виїздом до США в 1911 р. о. Тарнавський був, як він висловлювався, «у гарячій воді купаний українець» (Тарнавський, 1981, с. 141). Він активно працював заради розвитку українського руху в селах, де був сотрудником чи парохом. Особливо активно цю діяльність він розгорнув, отримавши перше призначення самостійним парохом у селі Манаїв. Заручившись підтримкою здебільшого сільської молоді, а також кількох свідоміших селян старшого віку, о. Тарнавський розпочав тривалу кампанію економічного, освітнього і, звісно ж, політичного просвітництва. Останній аспект був найважливішим, адже сумнозвісні «галицькі вибори» були відомі на всю монархію Габсбургів своїми зловживаннями, особливо по селах (підкуп, залякування, споювання виборців і чимало інших інструментів використовувала тоді місцева польська адміністрація). Як пише о. Тарнавський: «Хто списав би

¹ Можна зауважити, що о. В. Сабата, пишучи, використовує одночасно два правописи: чинний до 1892 р. етимологічний і «новий» фонетичний, що є відображенням труднощів етапу переходу з однієї орфографії на іншу.

історію виборів у Галичині, то ця історія була б така цікава, як оповідання з “Тисячі й одної ночі”» (Тарнавський, 1981, с. 180).

Чимало махінацій припадало на правибори в селах (у ході яких вибирали власне виборців, котрі згодом і голосували за кандидатів до Галицького сейму чи Державної Ради). Щоб не допустити махінацій, потрібно було добре пильнувати за списками правиборців. Хоча за законом їх мали тримати в загальному доступі у сільському громадському уряді, проте часто все відбувалось навпаки. Ф. Тарнавський описує, що доводилось вдаватись навіть до певних махінацій, щоб роздобути ці списки. Політично активним селянам на чолі з самим о. Тарнавським вдалось підмовити сина господаря Івана Гуцала, в домі якого знаходились громадська канцелярія та списки, щоб той таємно їх переписав (Тарнавський, 1981, с. 180).

Завдяки цьому вдалось провести просвітницьку роботу з селянами, що мали бути правиборцями. І в день виборів місцева влада не змогла якось вплинути на результати правиборів (Тарнавський, 1981, с. 181). Схожим чином під проводом о. Тарнавського відбулись і успішні для місцевих народовців вибори керівників місцевої громади – навіть староста, котрий приїхав сприяти пропольським кандидатам, міг лише констатувати на адресу манаївських селян: «Мелісьце добрих професориф, добже вас научили глосоваць» (Тарнавський, 1981, с. 182). Зрештою, організаційно-просвітницько-політична діяльність о. Тарнавського дала такі позитивні результати, що коли з 1907 р. запровадили прямі й таємні вибори до віденської Державної Ради, то навіть місцеві євреї голосували за українських кандидатів (Тарнавський, 1981, с. 183).

Попри такі успіхи, сам Ф. Тарнавський пізніше визнав у мемуарах, що методи досягнення цих результатів не завжди були добрими, а часто – демагогічними і надмірно категоричними й подекуди радикальними. Його роздуми вартують розлогішого цитування, адже діагностують проблему не тільки багатьох греко-католицьких парохів того часу, але й чималої кількості світських українців: «Я так само був демагогічно настроений і такі самі помилки робив, як і ціла наша українська суспільність» (Тарнавський, 1981, 141); «Тоді, коли я був молодший, у мене народні маси були тим ідеалом, для котрого я готовий був жертвувати все ... А щоб ті маси рушити, оживити, я воював демагогічними кличами проти ворога ... Нині я бачу демагогічні кличі в іншому світлі: тільки нарід ошукують і деморалізують, а в дійсності йому нічого не дають. Дають тільки сатисфакцію крикунові. Йому здається, що, наговоривши цілу “купу” речей, неможливих до зреалізування, вже все здобув. Це витворило в наших масах клясу крикунів, реунів, письменників, що... думають здобути собі тим славу великих народних “патріотів”. ... І нині я готовий на всяку жертву для української народної справи, але для такої, що в даних обставинах є можлива до зреалізування і для такої, що може бути вжита для будови нашого державного організму. А демагогія, це гнилий матеріал, з якого ніколи нічого збудувати не можна» (Тарнавський, 1981, с. 148–149).

Засобом для осягнення національно-політичних цілей було душпастирство і для о. Пристая. Промовистою є навіть назва розділу його спогадів, присвячена діяльності на початку ХХ ст.: «Церква і Нація». У мемуарах він відверто визнає, що свій безпосередній найважливіший обов’язок – релігійне виховання народу – вважав не цінністю самою по собі, але лише інструментом досягнення національно-політичних, освітніх й економічних цілей (Пристай, 1935, с. 210). Тобто, подає приклад саме такого підходу, який шкодив ГКЦ загалом і з яким намагались боротись вищі ієрархи. Попри це, варто відзначити чималі успіхи О. Пристая у покращенні як морального,

так і освітнього й економічного становища своїх парафіян. І як сотрудник у Підгірцях, так і в чині самостійного пароха села Журів, він найактивніше сприяв появі читалень «Просвіти», кооперативних крамниць, а у випадку Журова – позичкової каси системи Райфайзена.

Іноді потреба поєднувати душпастирські й громадсько-політичні обов'язки створювала парохам просто такі драматичні дилеми. Вище, на прикладі діяльності о. Тарнавського, вже було описано, наскільки важливою була справа організації селянства для протидії виборчим зловживанням. З усією енергією цьому заняттю присвячував себе і о. Пристай. Коли він був сотрудником у селі Підгірці, то саме наближались парламентські вибори 1897 р. Названі згодом «баденівськими» (від імені колишнього намісника Галичини, а на той час очільника уряду Цислейтанії – польського політика Казімежа Бадені), ці вибори за масштабом зловживань і порушень із боку галицької крайової влади вирізнялись навіть на тлі звичних вже перипетій «галицьких виборів».

Напередодні виборів 1897 р. о. Пристай провів значну організаційну й просвітницьку роботу серед підгорецьких селян-українців, щоб на правиборах обирали на роль виборців тих, хто проголосує за українських кандидатів, а не тих, кого нав'язувала місцева адміністрація. Ця активність пароха привернула навіть увагу Золочівського старости Родера, котрий мав особисто приїхати й пильнувати за «правильним» перебігом правиборів у Підгірцях (Пристай, 1935, с. 168).

У розпал приготувань до виборів помер підгорецький парох Петро Корчинський, у якого Пристай був сотрудником. У листі до місцевого декана о. Пристай повідомив, що «призначив похорон на середу перед полуднем». Щойно він відправив листа, як пів години опісля надійшло розпорядження зі староства, що правибори в Підгірцях відбудуться того ж дня і фактично в той же час, що й похорон. Пристай спробував перенести похорон пароха на четвер, проте декан відмовив. Тож постав вибір, який обов'язок виконати: душпастирський перед колишнім парохом і Церквою чи громадсько-політичний? Як пише о. Пристай: «Мав перед собою два важні обов'язки, а міг виконати тільки один. Але котрий? Розуміється, що важніший, якому той другий мусів уступити» (Пристай, 1935, с. 169). «Тим другим» виявився похорон, про який отець вирішив, що декан і сам дасть собі раду (Пристай, 1935, с. 168–172).

Піком «політичності» о. Пристая (до певної міри ненавмисним) стали події 1 вересня 1904 р. у Львові. Того дня в місті з візитом перебував президент міністрів Цислейтанії Ернест Кьорбер (Ernest von Koerber). Із цієї нагоди українці зібрали віче, котре переросло в мітинг проти бездіяльності уряду щодо становища українців у Галичині. Коли учасники акції протесту наблизились до будівлі намісництва, де перебував президент міністрів, піша й кінна поліція взялись відтіснити мітингувальників. Прямо в епіцентрі цих подій опинився й О. Пристай, який разом із дружиною й тестем (теж священником) не міг пропустити такої важливої події. В один момент прямо перед ним з'явився кінний поліцейський і священник (за його словами – за для самооборони) замахнувся палицею і вдарив коня. За що тут же був заарештований (Пристай, 1935, с. 318–320). Окрім нього, заарештували ще одного священника (о. Льва Сілінського), одного студента, двох гімназистів (Мстислава й Мирослава Січинських) та їх сестру (Олену Січинську).

Судовий процес, що відбувся незабаром, хоч і обійшовся о. Пристаю лише виплатою судового збору, проте прославив (або «прославив», залежно для кого) його

на всю Галичину як політичного радикала. Хоча насправді він ним не був, але жалю за вчиненим під час мітингу проти Е. Кьорбера у спогадах о. Пристай не відчувається. Що цікаво, уникнути важчого покарання вдалось завдяки невеликому обману. На судовому засіданні ключовим свідком був той кінний поліцейський, чийого коня вдарив О. Пристай. От тільки насправді свідчив не він, а його товариш по службі і, за сумісництвом, колишній парафіянин отця із часів його буття завідателем у селі Лагодів. І свідчив він, що отець коня не бив, – що було неправдою (Пристай, 1935, с. 324). Попри всі довоколаполітичні пригоди, о. Пристай завжди виносив політичні справи за межі церковних стін і не використовував амвону для політичних проповідей (Пристай, 1935, с. 220).

Надмірність у політичній діяльності могла мати позитивні аспекти (вищий рівень національної свідомості парафіян), а могла й негативні. Захоплення політикою могло не лише скріплювати, але й розладнувати відносини парохів із парафіянами – особливо, якщо політичні симпатії першого суперечили вподобанням більшості інших. Занедбання парафіяльними священниками своїх прямих обов'язків душпастирів заради політичного активізму й агітації часто лише підривали авторитет пароха (ЛННБУ, арк. 20–20 зв.). Також надмірна політичність переважно призводила до занедбання суто релігійної праці, на що часто, і не особливо успішно, вказували у своїх індивідуальних чи колективних пастирських посланнях вищі церковні ієрархи. Це могло призводити і до недостатньої уваги й іншим справам: культурним і економічним. Особливо це впадало у вічі зовнішнім спостерігачам.

Серед гостей, котрі відвідували Ф. Тарнавського в часи праці в селі Манаїв, він особливо ґрунтовно згадує декілька візитів польського політика з польських земель, що були тоді під владою Німецької імперії, члена тамтешнього парламенту – Юзефа Глембоцького (Józef Głębocki). Його метою було вивчити реальний стан польсько-українських відносин у Галичині. Відвідував і великих землевласників, і місцевих старост й інших чиновників, і греко-католицьких парохів. Відвідуючи о. Тарнавського востаннє, він поділився з ним та низкою інших присутніх на зустрічі священників кількома висновками із побаченого в Галичині: «Я пізнав у ваших читальнях людей, котрі цілу віденську та берлінську політику ліпше знають, ніж деякий інтелігентний поляк. А коли я побачив, як вони одягаються, як їдять, як мешкають, то пізнав, що це жебраки. І ви, отці, замість звернути їх увагу, їх ум на вихід з тої руїни, то товчете їм в голову політику. ... Ми в Німеччині так само душені німцями, як ви поляками, але народу вчимо не політики, але господарки, бо багатий господар є підставою добробуту народу, а розполітикований жебрак це найгірший елемент. Ваша робота негативна» (Тарнавський, 1981, с. 208–209). Суто в цьому контексті Ю. Глембоцький позитивніше оцінив консервативних русофілів як приклад недемагогічного, на його думку, елемента, який трохи збалансовував радикальність священників-народовців (Тарнавський, 1981, с. 209–210).

Зауваги Ю. Глембоцького не позбавлені рації. А ще вони певною мірою суголосої з баченням вищих ієрархів ГЦК. Наприклад, митрополит А. Шептицький вимагав від духовенства менше політичності, а більше безпосередньої участі в культурних і економічних акціях (Гайова, Тереховський, 2007, с. 172–173). Таким чином він намагався спрямувати громадську активність парафіяльного духовенства в таке русло, яке не становило б загрози єдності й авторитету ГЦК й дозволяло їй зберігати, якщо не політично, то суспільно й морально, важливу роль в українському галицькому суспільстві.

Ще одним наслідком, із яким часто зіштовхувались політично активні парохинародовці на межі XIX і XX ст., є неприхильне ставлення польських землевласників і представників галицької адміністрації (котрі також найчастіше були поляками). Здебільшого проблема виникала з отриманням презенту – згоди землевласника, що опікувався місцевою Церквою та парафією (колятора) на кандидатуру пароха. Так, коли о. Тарнавський хотів взяти участь у змаганні за одну із парафій у володіннях графині Альфонсини Дідушицької (Alfonsyna Dzieduszycka) (дружини Володимира Дідушицького (Włodzimierz Dzieduszycki)), то отримав категоричну відмову. Причиною були негативні відгуки на попередню «політичну» діяльність священника, які графиня отримала від іншого польського землевласника (Тарнавський, 1981, с. 147).

Спільною рисою в національно-політичній діяльності О. Пристая та Ф. Тарнавського кінця XIX – початку XX ст., яка чітко помітна у їх спогадах, є відкидання компромісної політики в польсько-українських відносинах. Для о. Пристая зразком для наслідування були чеські політики, котрі творили потужну антиурядову опозицію в Державній Раді (Пристай, 1935, с. 182). Щоправда священник не згадує, що українці не мали тої кількості депутатів у парламенті, що й чехи, тому не могли бути такою ж впливовою групою. І що до свого політичного впливу чехи йшли крізь десятиліття культурної й економічної просвітницької роботи, а не навпаки. Натомість така категоричність добре вписується в його бачення галицької політики (та й відносин загалом) як суцільного антагонізму, де лише відкрите протистояння дає результат. Тож, коли один із священників радив о. Пристаю не йти на відкриту конфронтацію з місцевим старостою – «чесати дідька зрідка», як тоді любили казати – то він відкидав саму думку про такий підхід, називаючи його «рабською звичкою» (Пристай, 1935, с. 178). Не дивно, що митрополит Сильвестр Сембратович і Олександр Барвінський – одні з найвідоміших прихильників політики порозуміння на противагу перманентній конфронтації серед галицьких українців – постають на сторінках мемуарів о. Пристая як щирі, чесні, проте слабохарактерні й недалекі діячі, що дали «закрутити» власну голову хитрим польським інтриганам братам Казімежу й Станіславу Бадені (Kazimierz Feliks Badeni, Stanisław Marcin Badeni) (Пристай, 1935, с. 182–183). А найвідомішу спробу польсько-українського порозуміння – «нову еру» – о. Пристай вважав такою, що «невчас народилася, потім тільки ниділа й врешті скінчила своє коротке й нужденне життя, померши на рака» (Пристай, 1935, с. 183). Також він хибно зазначає, що лідер народовців Юліан Романчук із самого початку не приєднався до «нової ери» (Пристай, 1935, с. 182–183), хоча саме його виступ із трибуни Галицького сейму і став її початком восени 1890 р. А в опозицію Ю. Романчук перейшов лише в 1892 р.

Ф. Тарнавський також не сприймав «нову еру», хоч і в менш категоричних висловах. Він вважав, що жодна зі сторін не була щиро зацікавлена в успіху компромісної політики і розглядав її як щось на кшталт тимчасової паузи в боротьбі двох народів. Водночас звинувачував «нову еру» в розпалюванні суперечок і ненависті поміж українцями. Адже радикали, русофіли та частина народовців її не сприйняли категорично й звинувачували прихильників угоди в «зраді» (Тарнавський, 1981, с. 146–150). Попри загальну невдачу «нової ери», все ж вона дала українцям непомічені обома священниками важливі здобутки, що стали вагомою основою подальшого культурного та політичного розвитку української спільноти Галичини (пор.: Чорновол, 2000).

Ставлення до політики, яке демонструють у спогадах О. Пристай і Ф. Тарнавський, дозволяє ще раз виокремити певні розбіжності між різними поколіннями

парохів. Звісно, таке узагальнення неможливе без певної долі спрощення. Проте не тільки оо. Пристай і Тарнавський, але й чимало представників того ж покоління греко-католицьких священників (особливо народовців за переконаннями) були дуже активними політично. Водночас, аналізовані нами мемуари розкривають три постаті парохів старшого покоління, куди більш апатичних щодо політики. Попри таку спільність, це три різних за своїми поглядами й характерами постаті.

Радше негативними прикладами є священники Петро Корчинський та Дмитро Жеребецький. Отець П. Корчинський був парохом у селі Підгірці, чиїм сотрудником упродовж кількох років був О. Пристай. Хоча він і мав досвід активної політики (був учасником польського постання 1863–1864 рр.), але займав пасивну позицію й характеризувався ще давнім «старорусинським» консерватизмом: розглядав польську мову як «культурну» на противагу «селянській» руській (Пристай, 1935, с. 139). Отець Д. Жеребецький із села Чистопади, чиїм сотрудником певний час був о. Тарнавський, не переймався ні освітнім, ні господарським розвитком власної парохії, як і алкоголізмом селян. Годі вже казати про політичні й громадські справи. Водночас, намагаючись підкреслити власну вищість, у проповідях і в побуті часто використовував польську мову (Тарнавський, 1981, с. 155–158). Така модель поведінки була характерною для ХІХ ст., але на початку ХХ ст. для більшості духовенства, особливо молодшого, видавалась анахронізмом.

Зовсім іншим прикладом аполітичного пароха був Йосиф Авдикович із села Ясенів, сотрудництво в котрого було першим душпастирським досвідом о. Тарнавського. З його спогадів постає образ старшого священника, «зимного аристократа», що дбав про дотримання правил етикету. Хоча така манера поведінки не сприяла надмірній популярності серед вірян, його парафія вважалася зразковою, а парох був авторитетною особою в громаді (Тарнавський, 1981, с. 137–140). Ставлення о. Авдиковича до своїх парафіян дає приклад відчуття власної ролі відповідно до згаданого раніше образу «отця народу», а водночас і відповідальності за ввірену паству. Попри добре розуміння політичних процесів, о. Авдикович тримався осторонь політики, а керована ним місцева читальня зберігала партійний нейтралітет. Народовця за світоглядом, його відштовхувала демагогічність чільних українських партій, зокрема й народовецької (Тарнавський, 1981, с. 141).

Якщо будучи сотрудником в о. Авдиковича молодий Ф. Тарнавський вважав, що його парох «консерватист, аристократ і сучасного руху не розуміє» (Тарнавський, 1981, с. 141), то в зрілому віці він цілковито змінив свою думку: «Коли я нині в пам'яті відсвіжую вражіння з-перед сорок літ, то особа о. Йосифа нині стає як різьблена з граніту. Три роки я в нього був сотрудником і маю це переконання, що тих три роки дали мені більше світла, практики, школи, як ціла гімназія і університет. Донині подібного йому чоловіка я в моєму житті не стрічав. ... Якби ми мали таких священників більше, то українці стояли б цілком інакше» (Тарнавський, 1981, с. 137). Саме порада Й. Авдиковича стала для о. Тарнавського дороговказом у подальшій як душпастирській, так і громадській діяльності: «Село мусиш добре “за чуприну” в руках тримати, але нікому кривди на волос не зробити. Бо як кривду зробиш, чуприна тобі з рук вирветься. Ти мусиш село вести, бо ти поводитир, але добре розваж, котрою дорогою поведеш, бо за всі блуди ти, а ніхто другий, будеш відповідальний і перед Богом і перед людьми» (Тарнавський, 1981, с. 139).

Спогади О. Пристая та Ф. Тарнавського не можуть повністю описати дослідникам усі дилеми, що поставали перед греко-католицькими священниками на межі

XIX–XX ст., зокрема дилем національно-політичних. Проте ці мемуари (як свідчення безпосередніх учасників тих подій) дають важливу інформацію і пропонують чимало сюжетів повсякденної активності цих священників. На їх основі можна виділити кілька ключових національно-політичних дилем греко-католицького духовенства в Галичині кінця XIX – початку XX ст.

Першою дилемою було співіснування всередині парафіяльного кліру прихильників як русофільських, так і народовецьких ідей. Це дуже часто, хоча й не завжди, створювало конфліктні ситуації. Гостроти їм додавали ширші політичні процеси, які незмінно призводили до поразки русофільства від модерної української політичної ідеї.

Другою (і найважливішою) дилемою було знайти баланс між душпастирською діяльністю і громадсько-політичною активністю. Оо. Пристай і Тарнавський були представниками молодшого покоління священників-народовців, яким зазвичай не вдавалось досягнути такого балансу. Щиро присвячуючи свої зусилля економічному й освітньому піднесенню людей, їх політичному освідомленню й організації (зокрема для протидії виборчим зловживанням), вони часто менше уваги приділяли власне релігійним справам. Це спричиняло численні ризики для авторитету та єдності духовенства, що добре розуміла вища ієрархія Греко-Католицької Церкви. Адже випадки, на зразок арешту о. Пристая за напад на кінного правоохоронця, за яких обставин він би не відбувся, аж ніяк не йшли на користь духовенству.

Наростаюча конфронтація між польським та українським національними рухами в Галичині сприяла радикалізації обох сторін – як світських середовищ, так і церковних. Ця тенденція не оминула польський католицький клір (саме польський єпископат у Галичині «торпедував» польсько-український компроміс у 1913 р.), а тим паче вона не могла не заторкнути греко-католицьких священників, котрі здавна, згідно із образом «отців народу», вважали своїм обов'язком опікуватись людьми не тільки в релігійній, але й інших справах. Із огляду на це, як і на поколіннєву приналежність оо. Пристая й Тарнавського, цілком логічним є їх несприйняття спроб польсько-українського порозуміння на кшталт «нової ери», як і тих діячів, котрі таку політику намагались відстоювати (С. Сембратович, О. Барвінський).

Отже, на підставі мемуарів згаданих вище двох парохів, можна виразно помітити відмінність у політичній активності греко-католицьких священників різних поколінь. Якщо оо. Пристай і Тарнавський були політичними активістами не меншою мірою, ніж душпастирями, то парохі, в яких вони в різний час були сотрудниками (П. Корчинський, Д. Жеребецький, Й. Авдикович) у політичні процеси не втручались. Звісно, на межі століть траплялись і старші політично активні священники (наприклад, Данило Тянячкевич), як і пасивні молодші. Проте той факт, що всі три парохі, під чиею опікою Ф. Тарнавський і О. Пристай розпочинали душпастирську кар'єру, були аполітичними, вказує на певну тенденцію. Водночас ця відстороненість від активної політики могла мати як негативні прояви (оо. Корчинський і Жеребецький), так і бути прикладом зваженої, конструктивної й корисної як для парохів, так і для громади, поведінки (о. Авдикович).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Антоняк, І. (2012). Політичні дилеми Греко-католицької церкви в Галичині в останній чверті XIX століття (на прикладі діяльності митрополита Сильвестра Сембратовича). *Львів: місто – суспільство – культура: зб. наук. праць*, 8 (Ч. 2: Культура, освіта, наука, церква). Львів, 70–94.

Гайова О., Тереховський Р. (упоряд.). (2007). *Шептицький Андрей. Пастирські послання 1899–1914 рр., 1*. Львів.

Гайова О., Тереховський Р. (упоряд.). (2013). *Шептицький Андрей. Пастирські послання 1905–1944 рр.* (Т. 4: спільні пастирські послання). Львів.

Колб, Н. (2015). «З Богом за Церкву і Вітчизну»: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х роках XIX століття. Жовква.

Лехнюк, Р. (2019). *На порозі модерного світу. Українські консервативні середовища в Галичині в першій чверті XX століття*. Львів.

ЛННБУ: Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України. Відділ рукописів, ф. 159, спр. 16, арк. 20–20 зв.

Пристай, О. (1935). *З Трускавця у світ хмародерів: спомини з минулого й сучасного*, 2. Львів; Нью Йорк.

Тарнавський, Ф. (1981). *Спогади*. Торонто.

Чорновол, І. (2000). *Польсько-українська угода 1890–1894 рр.* Львів.

ЦДІАЛУ-1: Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 201 (Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів), оп. 2, спр. 907, 8 арк.

ЦДІАЛУ-2: ЦДІАЛ України, ф. 201, оп. 2, спр. 913, 18 арк.

Sorokowski, A. (1994). Z dziejów przemian mentalności greckokatolickiego duchowieństwa parafialnego w Galicji, 1900–1939. *Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materiały*, 69–74.

Wójtowicz-Huber, B. (2008). «Ojcowie narodu». *Duchowieństwo greckokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867–1918)*. Warszawa.

REFERENCES

Antoniak, I. (2012). Politychni dylemy Hreko-katolytskoi tserkvy v Halychyni v ostannii chverti XIX stolittia (na prykladi diialnosti mytropolyta Sylvestra Sembratovycha). *Lviv: misto – suspilstvo – kultura: zb. nauk. prats*, 8 (Ch. 2: Kultura, osvita, nauka, tserkva). Lviv, 70–94 (in Ukrainian).

Haiova O., & Terekhovskyy R. (Comp.). (2007). *Sheptytskyi Andrei. Pastyrski poslannia 1899–1914 rr.*, 1. Lviv (in Ukrainian).

Haiova O., & Terekhovskyy R. (Comp.). (2013). *Sheptytskyi Andrei. Pastyrski poslannia 1905–1944 rr.* (T. 4: spilni pastyrski poslannia). Lviv (in Ukrainian).

Kolb, N. (2015). «Z Bohom za Tserkvu i Vitchyznu»: hreko-katolytske parafialne dukhovenstvo v Halychyni u 90-kh rokakh XIX stolittia. Zhovkva. (in Ukrainian).

Lekhniuk, R. (2019). *Na porozii modernoho svitu. Ukrainski konservatyvni sere dovyyshcha v Halychyni v pershii chverti XX stolittia*. Lviv. (in Ukrainian).

Lvivska natsionalna naukova biblioteka im. V. Stefanyka NAN Ukrainy. Viddil rukopysiv, f. 159, spr. 16, ark. 20–20 zv. (in Ukrainian).

Prystai, O. (1935). *Z Truskavtsia u svit khmaroderiv: spomyny z mynuloho y suchasnoho*, 2. Lviv; New York (in Ukrainian).

- Tarnavskiy, F. (1981). *Spohady*. Toronto. (in Ukrainian).
- Chornovol, I. (2000). *Polsko-ukrainska uhoda 1890–1894 rr*. Lviv (in Ukrainian).
- Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (TsDIAL Ukrainy), f. 201 (Hreko-katolytska mytropolycha konsystoriia, m. Lviv), op. 2, spr. 907, 8 ark. (in Ukrainian).
- TsDIAL Ukrainy, f. 201, op. 2, spr. 913, 18 ark. (in Ukrainian).
- Sorokowski, A. (1994). Z dziejów przemian mentalności greckokatolickiego duchowieństwa parafialnego w Galicji, 1900–1939. *Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materiały*, 69–74 (in Polish).
- Wójtowicz-Huber, B. (2008). «Ojcowie narodu». *Duchowieństwo greckokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867–1918)*. Warszawa (in Polish).

LEKHNIUK Roman

PhD (History)

Senior Lecturer of the Department of History Museum Studies and Cultural Heritage

Lviv Polytechnic National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3758-2019>

e-mail: roman.o.lekhniuk@lpnu.ua

**MEMOIRS OF PARISH PRIESTS AS A SOURCE
FOR THE STUDY OF NATIONAL-POLITICAL DILEMMAS
OF THE GREEK CATHOLIC CLERGY
IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES:
THE EXAMPLES OF OLEKSA PRYSTAI AND FYLYMON TARNAVSKYI**

The article attempts to analyse the national and political dilemmas faced by Greek Catholic parish priests in Galicia at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. When studying such a large social group, it is important to pay attention to those sources that allow tracing the vision of problems and ways to solve them among the members of this group. Therefore, this article uses the memoirs of two Greek-Catholic parish priests whose activities in Galicia fell on the last decade of the 19th and the first decade of the 20th centuries – Oleksa Prystai and Fylymon Tarnavskiy. Due to the fact that they belonged to the same generation and were active participants in the *narodovtsi* movement, it was traced how representatives of this category of parish priests reacted to certain national and political dilemmas. It was revealed that their rejection of the *russophile* worldview, which was still widespread among the clergy of the Greek Catholic Church at that time, was particularly characteristic for them. It was established that the main challenge for the clergy of that time was to find a balance between pastoral activity and social and political activity. According to the traditional role of parish priests as «leaders of the people», they were expected not only to provide purely religious, but also political, cultural, and economic education of parishioners. Additional difficulties were created by the fact that many priests – including Prystai and Tarnavskiy – were active members of the *narodovtsi* party (later – the Ukrainian National Democratic Party). On the example of stories from the lives of the studied priests, it was found that political activity often had a higher priority for them than purely religious functions in the community. This led to both positive and negative consequences, and also created significant differences between different generations of Greek Catholic priests in Galicia at that time.

Keywords: Galicia, Greek Catholic Church, Oleksa Prystai, Fylymon Tarnavskiy, Narodovtsi, Russophiles.